Сократ, син сповитухи, який легко й гарно провадив діалоги і вмів крутими жартами так запалити своїх друзів, що в них народжувались цікаві думки,— словом, дбав, щоб вони заводили власних дітей, а не накидав їм чужих, як інші вчителі,— той Сократ мав славу не тільки наймудрішого серед греків, а й одного з найвідважніших. Ця слава здається нам цілком виправданою, коли ми читаємо в Платона, як спокійно і незворушно випив він келих з отрутою, що його врешті звеліли подати йому можновладці за всі послуги, які він зробив своїм співгромадянам. Але дехто з шанувальників Сократа вважав за потрібне нагадувати й про його мужність на полі бою. Справді, він брав участь у битві при Делії, у складі легко озброєної піхоти, бо ні за своїм становищем — він був шевцем,— ні зі своїми прибутками — він був філософом — не потрапив би до почеснішого роду війська з дорожчим обладунком. Проте, як можна собі уявити, мужність його була особлива.

Уранці перед битвою Сократ якнайкраще підготувався до того кривавого діла, що чекало на нього, тобто попоїв цибулі, бо, на думку солдатів, вона додавала мужності. Його скептицизм у багатьох галузях знань спричинився до забобонності в багатьох інших галузях; він виступав проти абстрактних міркувань і боронив практичний досвід, а тому не вірив у богів, але вірив у цибулю.

На жаль, цибуля не подіяла на нього так, як він сподівався, принаймні не подіяла відразу, і він похмуро приєднався до загону озброєних мечами вояків, що вервечкою ішли до призначеного їм місця на якомусь стернищі. Позад нього і перед ним чвалали хлопці з афінських околиць. Вони звернули його увагу на те, що афінська зброярня робить замалі щити для таких гладких людей, як він. Сократ теж був такої думки, тільки називав тих людей, яких сміховинно вузькі щити не затуляли й наполовину, не гладкими, а широкогрудими.

Розмову переднього й заднього супутників Сократа про той зиск, який великі зброярі мають із надто малих щитів, перебила команда:

— Перепочинок!

Усі посідали на стерню, і Сократ дістав від начальника догану за те, що спробував примоститися на щиті. Та ще більше, ніж сама догана, занепокоїло його те, що начальник сварився приглушеним голосом. Певне, вважав, що ворог уже десь близько.

У густому, як молоко, ранковому тумані не було нічого видно. А все ж тупіт ніг і брязкіт зброї свідчили, що поле було зайняте військом.

Сократ з прикрим почуттям згадав свою вчорашню розмову з одним молодим аристократом, начальником кінного загону, з яким колись познайомився за лаштунками театру.

— Чудовий план! — сказав той шмаркач.— Піхота простісінько стоїть собі там, де її поставлено, вірно й слухняно, і приймає на себе удар ворога. А тим часом кіннота спускається в долину й заходить йому в спину.

Долина була десь у тумані праворуч, далеченько звідти. Отже, тепер туди, певне, просувається кіннота.

План здався Сократові добрим, принаймні непоганим. Що ж, перед битвою завжди складають плани, особливо як ворог дужчий. А насправді потім просто воюють, тобто луплять одні одних. І просуваються вперед не там, де передбачає план, а там, де подається ворог.

Тепер, у сірому ранковому сутінку, той план видався Сократові нікудишнім. Що це означає: піхота приймає на себе удар ворога? Взагалі кожен радіє, якщо йому пощастить уникнути удару, а тут уся штука начебто полягає в тому, щоб прийняти його на себе! Дуже погано, що полководець сам кіннотник.

На ринку не було стільки цибулі, як треба простому солдатові.

І куди воно годиться — замість лежати в постелі, сиди оце вдосвіта серед поля на голій землі з різницьким ножем у руці й не менше як десятьма фунтами заліза на тілі! Правда, місто треба боронити, коли на нього нападають, а то його може спіткати велике лихо, але чому на місто нападають? Тому що власники суден, виноградарі і торговці рабами в Малій Азії не помирилися з перськими власниками суден, виноградарями й торговцями рабами. Нічого собі причина!

Раптом усі немов закам'яніли.

Ліворуч із туману долинув глухий гук у супроводі брязкоту металу. Той гук досить швидко наростав. Почався наступ ворога.

Загін підвівся. Всі, витріщивши очі, вдивлялися в туман перед собою. Кроків за десять збоку якийсь чоловік упав навколішки й залементував, благаючи допомоги в богів. "Запізно",— подумав Сократ.

Зненацька, наче у відповідь йому, почувся страхітливий крик десь далі праворуч. Волання про допомогу немовби перейшло в передсмертний зойк. Сократ побачив, як із туману вилетів металевий прут. Спис!

І ось перед ними, ще невиразні в сутінку, з'явилися кремезні постаті: ворог.

Сократа опанувало непереборне почуття, що він, мабуть, занадто забарився, чекаючи. Він важко обернувся й кинувся навтіки. Нагрудний панцир і набедреник дуже заважали йому. Вони були куди небезпечніші за щит, бо їх не можна було кинути.

Важко дихаючи, філософ біг стернищем. Усе залежало від того, чи він устигне відбігти на безпечну відстань. Добре, якщо ті браві хлопці позаду на якийсь час затримають ворога.

Раптом його пронизав страшний, нестерпний біль. Ліву ступню запекло вогнем. Стогнучи, він опустився додолу, але відразу ж схопився, знов скрикнувши з болю. Божевільними очима він озирнувся навколо і зрозумів усе. Він потрапив у терник.

То були цілі зарості низеньких кущиків з дуже гострими колючками. Мабуть, і в ногу він загнав колючку. На очах у нього виступили сльози. Майже не ступаючи на вражену ногу, він пошукав навколо вільної від заростів місцини і знов опустився додолу. Треба негайно витягти колючку.

Він напружено прислухався до гомону і брязкоту з поля бою: його чути було з обох боків, але билися далеченько від нього, кроків, може, за сто. Проте гомін той, мабуть, наближався, повільно, але неухильно.

Сандаля не скидалась, колючка пробила тонку підошву і ввігналася глибоко в тіло. Як можна взувати солдатів, що мають боронити батьківщину від ворога, в таке тонке взуття! Кожна спроба стягти сандалю завдавала болю. Сократ знеможено опустив руки. Що робити?

Його похмурий погляд упав на меча, що лежав біля нього. Враз йому сяйнула рятівна думка, краща, ніж будь-коли під час бесід з учнями. А чи не можна розпороти сандалю цією зброєю? Він схопив меча.

Тієї миті почувся глухий тупіт. Крізь зарості продирався невеличкий загін. Слава богам, свої! Побачивши його, вони на мить зупинилися.

— Це швець,— сказав котрийсь із них.

І вони пішли далі.

Але тепер гамір почувся й ліворуч. І команди там лунали чужою мовою. Перси!

Сократ знов спробував звестись на ноги, тобто на праву ногу. Він сперся на меча, що був лише трохи закороткий. І враз побачив ліворуч, на невеликій галявинці, гурт солдатів, які зчепилися в бійці. Він чув стогін і глухі удари заліза об залізо чи об шкіру.

У розпачі Сократ пострибав назад на одній нозі, але спіткнувся, зопалу став на вражену ногу і, застогнавши, впав додолу. Гурт солдатів — чоловік, може, двадцять або тридцять,— не припиняючи бійки, просунувся на кілька кроків ближче. Філософ сидів між двома кущами терну і безпорадно дивився на ворога, що наближався до нього.

Він не міг зрушити з місця. Краще що завгодно, аніж іще раз відчути цей нестерпний біль у підошві. Він не знав, що йому робити.

І раптом він закричав. А як точніше сказати, то було так: він почув свій власний крик. Почув, як із його могутніх грудей вихопилось, мов із сурми:

— Третій загін, сюди! Дайте їм перцю, хлопці!

І водночас помітив, що схопив меча й заходився вимахувати ним навколо себе, бо перед ним вигулькнув з кущів перський солдат зі списом. Спис полетів убік, і солдат слідом за ним.

А Сократ знов почув свій крик:

— Ані кроку назад, хлопці! Тепер вони потрапили в нашу засідку, сучі сини! Краполію, шостий переді мною! Нуллію, перший праворуч! Я порубаю на шматки кожного, хто спробує відступати!

На свій подив, він зауважив біля себе двох своїх солдатів, що перелякано дивились на нього.

— Кричіть,— тихо сказав він,— кричіть ради всіх богів!

Один зі страху мовчки роззявив рота, другий справді почав щось кричати. Перс, що впав був додолу, важко підвівся й побіг у кущі.

Від галявини, спотикаючись, надійшло з десяток стомлених солдатів. Перси, почувши крик, кинулись навтіки. Вони злякалися засідки.

— Що тут сталося? — запитав котрийсь із земляків Сократа, що й досі сидів на землі.

— Нічого,— відповів філософ.— Не стовбичте тут і не. витріщайте на мене очей! Краще бігайте й вигукуйте команди, щоб вороги не помітили, як нас мало.

— А може, тікаймо звідси? — нерішуче мовив солдат.

— Ані руш! — гримнув на нього Сократ.— Невже ви такі боягузи?

А оскільки для солдатів мало набратися страху, треба ще й спізнати щастя,— до них раптом долинув далекий, але дуже виразний тупіт кінноти й шалений крик,— кричали грецькою мовою! Кожному відомо, якої нищівної поразки зазнали перси того дня. Нею і закінчилась війна.

Коли Алківіад на чолі кінноти над'їхав до терника, він побачив гурт солдатів, що несли на плечах огрядного чоловіка.

Притримавши коня, він упізнав у тому чоловікові Сократа, і солдати пояснили йому, що коли під час бою грецьке військо було подалося, він зупинив його своєю незворушною витримкою.

Вони врочисто донесли Сократа до табору і там, хоч як він опирався, посадовили на підводу. Оточений спітнілими солдатами, що збуджено вигукували йому хвалу, він доїхав до столиці.

Солдати занесли його на плечах до хати.

Ксантіппа, дружина Сократа, стояла навколішки перед вогнищем і роздмухувала жар, щоб зварити йому квасоляної юшки. Вона обернулася й глянула на нього. Він і далі сидів на стільці, на який солдати посадили його.

— Що з тобою сталося? — підозріло запитала вона.

— Зі мною? — промурмотів він.— Нічого.

— А що то люди торочать про твої подвиги? — напосідалась вона.

— То перебільшення,— відповів він.— Як смачно пахне юшка.

— Як вона може пахнути, коли я ще не розпалила вогнища? Ти знов клеїв дурня, га? — сердито сказала вона.— Ото завтра буде реготу, коли я піду до пекарні.

— Я не клеїв дурня. Я воював.

— Ти був п'яний?

— Ні. Я зупинив їх, коли вони подалися перед ворогом.

— Ти сам себе не здатен зупинити,— сказала вона й підвелася, бо вогонь уже розгорівся.— Подай мені солянку зі столу.

— Не знаю,— повільно, задумливо мовив він,— може, мені краще взагалі нічого не їсти. В мене трохи болить живіт.

— Я ж казала, що ти п'яний. Ану встань і пройдись по кімнаті, побачимо, чи це не правда.

Її несправедливість образила його. Але він нізащо не хотів підвестись і показати їй, що не може ступити на ногу. Вона мала страхітливий нюх, коли можна було вивідати щось неприємне про нього. А що то за приємність, як усі довідаються, що спонукало його бути таким непохитним у бою?

Пораючись біля казанка, Ксантіппа виказувала Сократові, що вона про нього думає.

— Я певна, що твої вельможні приятелі знову знайшли тобі тепленьке місце десь у тилу, в похідній кухні. І всі ті балачки — брехня, та й годі.

Він тужно дивився крізь шибку на вуличку, де валом валували люди з білими світильниками, бо місто святкувало перемогу.

Його вельможні друзі нічого такого не пропонували йому, а якби й запропонували, то він би не погодився, принаймні спершу добре подумав би.

— Чи, Може, вони вважають, що швець і не заслужив кращого місця, як серед піхоти? Вони й пальцем не хочуть ворухнути для тебе. Він швець, кажуть, то хай собі й буде шевцем. А то як би ми ходили до його халупи й годинами балакали з ним, щоб увесь світ казав: "Гляньте-но, чи він швець, чи не швець, а ці аристократи сидять у нього й розмовляють з ним про хвильософію". Сволота.

— Не хвильософію, а хвалософію,— байдуже озвався він.

Ксантіппа неприязно глянула на нього.

— Вічно ти до мене чіпляєшся. Сама знаю, що я невчена. А якби була вчена, то тобі не було б кому принести шаплик води, щоб помити ноги.

Сократ здригнувся. Ні, здається, вона не помітила, як його налякали її слова. Ще справді загадає йому мити ноги. Якраз сьогодні! Дякувати богам, вона знов завела своєї.

— Отже, ти не був п'яний, і тепленького місця вони тобі теж не дали. То ти орудував ножем, немов той різник? І заплямив руки кров'ю, ге? А як я розтопчу павука, то ти зчиняєш ґвалт. Я й на хвильку не повірила, що ти справді вчинив якийсь подвиг, але щось ти, мабуть, таки втнув, десь схитрував, що вони тебе так вихваляють. Та я ще все вивідаю, будь певний.

Юшка зварилася. Пахла вона справді смачно. Ксантіппа зняла казанок з вогню, тримаючи його за вушка полою спідниці, щоб не пекло в пальці, поставила на стіл і заходилась їсти.

Сократ міркував, чи не сказати, що йому теж захотілось їсти. Проте думка, що тоді йому доведеться перейти до столу, вчасно стримала його.

В нього було не дуже затишно на душі. Він відчував, що на цьому не скінчиться. Його ще чекає повно всіляких неприємностей. Не можна виграти битву з персами і лишитися збоку. Люди ще сп'янілі від радощів і, звичайно, не думають про того, кому завдячують перемогу. Всі квапляться похвалитися своїми власними подвигами. Але завтра чи післязавтра кожен побачить, що його товариш хоче всю славу захопити собі, і тоді згадає про нього. Не один захоче допекти декому, сказавши, що справжнім героєм виявився швець. Алківіада багато хто недолюблює. Таким приємно буде гукнути йому: "Ти виграв битву, а переміг у ній швець!"

Нога боліла дедалі дужче.

Якщо він зараз не скине сандалі, може статися зараження крові.

— Не плямкай так,— мовив він, думаючи про своє.

Ксантіппа завмерла з ложкою в роті.

— Що я роблю?

— Нічого,— злякано спробував він заспокоїти її.— То я так собі.

Вона схопилася, розлючено поставила казанок назад до вогню і вибігла з хати.

Сократ полегшено відітхнув. Він швидко підвівся зі стільця і, боязко озираючись на двері, пострибав до своєї постелі. Коли Ксантіппа вернулася до кімнати по хустку, то побачила, що він непорушно лежить в обтягненому шкірою гамаку. Щось підозріле. Може, він справді хворий? Вона вже хотіла спитати його про це, бо була дуже віддана йому. Але потім передумала і, насупившись, пішла до сусідки, щоб разом з нею подивитись на свято.

Сократ спав погано, неспокійно, і прокинувся сповнений тривоги. Сандалю він таки скинув, але колючку не зміг витягти. Нога дуже спухла.

Вранці Ксантіппа трохи злагідніла.

Увечері вона чула, як ціле місто говорило про її чоловіка. Мабуть, він дійсно зробив щось таке, що дуже сподобалось людям. Вона не могла собі навіть уявити, щоб він зупинив бойові лави персів. Ні, Сократ не з таких, думала вона. Забити памороки цілим зборам своїми запитаннями — о, на це він здатний! Але бойових лав він не зупинить. То що ж сталося?

Вона була така розгублена, що подала йому козячого молока в постіль.

Він і не пробував уставати.

— Ти не хочеш вийти? — запитала вона.

— Не хочу,— буркнув він.

Так не відповідають жінці на ввічливе запитання, але вона подумала, що, може, Сократ просто не хоче потрапляти людям на очі. Тому вирішила не гніватись.

Перед обідом прийшли перші гості.

То були два юнаки, сини заможних батьків, які часто відвідували Сократа. Вони завжди ставились до нього як до вчителя і навіть записували дещо з того, що він казав їм, наче то було щось особливе.

Сьогодні вони зразу ж розповіли йому, що слава про нього гримить по цілих Афінах. Це історична дата для філософії (отже, вона таки правильно казала, хвильософія, а не якось інакше). Сократ довів, що той, хто вміє спостерігати, як ніхто, вміє й діяти, як ніхто.

Сократ слухав їх мовчки, не вставляючи своїх глузливих зауважень, як звичайно. Вони говорили, а йому здавалося, ніби він чує ген далеко, як чують бурю, що тільки збирається на силі, страхітливий регіт, регіт цілого міста, навіть цілої країни. Той регіт був ще хтозна й де, але він наближався, нестримно насувався, заражаючи всіх: перехожих на вулиці, купців і політиків на ринку, ремісників у ятках.

— Все це дурниці, що ви тут набалакали,— сказав він, раптом зважившись.— Я нічого не зробив.

Юнаки, усміхаючись, глянули на нього, і один мовив:

— Те саме й ми казали! Ми знали, що ти так поставишся до цього. "Чого ви раптом зчинили такий ґвалт? — спитали ми Евсопула перед гімнасієм[1].— Сократ десять років доконував найвищі духовні подвиги, і

ніхто навіть не глянув у його бік. А тепер він виграв битву, і про нього гомонять усі Афіни. Невже ви не розумієте,— сказали ми,— яка це ганьба?"

Сократ застогнав.

— Та я не виграв ніякої битви. Я боронився, бо на мене нападали. Мене та битва не цікавила. Я не торговець зброєю і не маю виноградників в околицях. То за що б я мав битися? Я опинився серед порядних, чесних людей з передмістя, не зацікавлених ні в яких битвах, і робив те самісіньке, що й вони, хіба що на якусь мить випереджав їх.

Юнаки аж очі витріщили, такі були вражені.

— А ми хіба не те саме казали! — загукали вони.— Він тільки боронився, більше нічого не робив. Оце і є його спосіб вигравати битви! Вибач, ми побіжимо назад до гімнасію. Ми урвали там диспут на цю тему, щоб привітатися з тобою.

І вони пішли, захоплені своєю розмовою.

Сократ мовчки лежав, спершись на лікті, й дивився на закурену стелю. Недарма він передчував лихо.

Ксантіппа спостерігала його з другого кутка кімнати. Звично орудуючи голкою, вона латала стару спідницю.

Раптом вона тихо озвалася:

— То що все це означає?

Він здригнувся і розгублено глянув на неї.

Вона сиділа перед ним, виснажена працею, з пласкими, як дошка, грудьми й сумними очима. Він знав, що на неї можна покластися. Вона підтримала б його, якби дійшло до того, що учні сказали б: "Сократ? Це не той нікчемний швець, який не визнає богів?" Вона не мала з ним щастя, але не нарікала, тільки йому самому виповідала свій жаль. І ще не було жодного вечора, щоб він не знайшов на підмурку залишеного для нього хліба зі шматком сала, коли повертався додому голодний від своїх заможних учнів.

Може, сказати їй усе? Але ж тоді найближчим часом довелося б не раз лицемірити і брехати при ній, коли люди приходили б, як оце щойно, і балакали б про його подвиги. А він на таке був би не здатен, якби Ксантіппа знала правду, бо шанував її.

Тому він передумав і натомість сказав:

— Та вчорашня холодна юшка засмерділа всю хату.

Ксантіппа промовчала, лише знов недовірливо глянула на нього.

Звичайно, вони були не такі багаті, щоб викидати їжу. Сократ просто хотів звернути її думки на щось інше. Вона дедалі дужче переконувалась, що з ним щось трапилось. Чому він не встає? Він завжди вставав пізно, але тільки тому, що пізно лягав. Проте вчора він ліг зарані. А сьогодні все місто вже на ногах, ніхто не хоче проґавити свята перемоги. На їхній вуличці всі крамнички замкнуті. Ті загони кінноти, що переслідували ворога, вернулися рано-вранці, о п'ятій годині, чути було, як тупотіли коні. Він страх любив ті дні, коли місто було заповнене юрбами людей. Він тоді від світання до смерку товкся між ними й заводив розмови. То чого ж він тепер не встав?

Світло, що падало з відчинених дверей, заступили чиїсь постаті, і до хати зайшли четверо членів міської управи. Вони зупинились посеред кімнати, і один із них діловим, але дуже ввічливим тоном сказав, що йому

доручено привести Сократа в ареопаг. Доручення йому дав сам полководець Алківіад, Сократа мають вшановувати там за його заслуги на полі бою.

Знадвору долинав гомін — мабуть, перед їхньою хатою зібралися сусіди.

Сократ відчув, що його проймає піт. Він знав, що тепер, як він навіть відмовиться йти в ареопаг із членами управи, йому треба встати і принаймні стоячи сказати щось ввічливе, а потім провести їх до дверей. Але й знав, що більше як два кроки не ступить. Тоді вони глянуть на його ногу й про все здогадаються. І відразу ж візьмуть його на сміх.

Тому він замість підвестись опустився назад на тверду подушку й невдоволено мовив:

— Не треба мені ніякого вшанування. Скажіть ареопагові, що я домовився з кількома своїми друзями зустрітися об одинадцятій годині і обговорити деякі філософські питання, які нас цікавлять, а тому, на жаль, не можу прийти. Я не придатний для такого публічного вшанування, а крім того, надто стомлений.

Цю останню причину він вигадав, бо був сердитий на себе за те, що приплів сюди філософію, а першу — в надії, що їх найлегше буде спекатись нечемністю.

Та членів управи переконала й така відмова. Вони обернулися на підборах і пішли, наступаючи на ноги людям, що юрмилися на вулиці.

— Вони ще тебе навчать, як треба розмовляти зі службовими особами,— сердито сказала Ксантіппа і подалась до кухні.

Сократ почекав, поки вона вийде, тоді досить прудко як на такого огрядного чоловіка сів на край постелі і, позираючи на двері, дуже обережно спробував стати на хвору ногу.

Мабуть, нічого не вийде.

Обливаючись потом, він ліг назад у гамак.

Минуло з півгодини. Він узяв книжку й почав читати. Коли він не ворушив ногою, то майже не боліло.

Потім прийшов його приятель Антісфен.

Він не скинув сукняного плаща, а став у Сократа в ногах, трохи силувано кашлянув, почухав скуйовджену бороду і, дивлячись на нього, сказав:

— Ти й досі лежиш? А я думав, що застану саму Ксантіппу. Я тільки і встав для того, щоб довідатись, як тобі повелося. Я дуже застудився, тому вчора не міг піти разом з усіма на поле бою.

— Сідай,— коротко відповів Сократ.

Антісфен узяв з кутка стілець і сів біля приятеля.

— Сьогодні ввечері я знов починаю навчання. Нема чого далі відкладати.

— Нема чого.

— Я, звичайно, думав про те, чи прийдуть учні. Сьогодні відбудеться великий бенкет. Але дорогою сюди я зустрів молодого Фестона, і він був просто в захваті, коли я сказав йому, що ввечері навчатиму алгебри. Я

сказав, що як хоче, то нехай приходить у шоломі. Протагор та інші нетямитимуться з люті, коли почують, що вояки першого ж таки вечора після битви прийшли до Антісфена далі навчатися алгебри.

Сократ легенько погойдувався в гамаку, відштовхуючись долонею від ледь скривленої стіни. Його булькаті очі допитливо стежили за приятелем.

— Ти й ще когось зустрів?

— Багатьох.

Сократ похмуро перевів очі на стелю. Може, сказати Антісфенові всю правду? Він не мав сумніву, що той йому справді приятель. Сам він ніколи не брав грошей за навчання, отже не був конкурентом Антісфенові. Може, справді порадитися з ним, що йому робити?

З цікавістю дивлячись на Сократа блискучими, сумовитими очима, Антісфен почав розповідати:

— Георгіас вештається по місту і всім торочить, що ти, мабуть, утік з поля бою, але з ляку вибрав не той напрямок, побіг уперед. Кілька юнаків із аристократів уже хотіли налупцювати його за це.

Прикро вражений, Сократ витріщив на нього очі.

— Дурниці,— сердито сказав він.

Він раптом збагнув, яку зброю проти себе дасть у руки своїм супротивникам, коли щиро зізнається в усьому.

Уночі, вже перед ранком, він був подумав, чи не виставити всю цю справу як дослід, сказати, що йому хотілось побачити, наскільки вони всі

довірливі. Мовляв, двадцять років він скрізь і всюди навчав людей пацифізму, а досить було якоїсь чутки, щоб його власні учні повірили, ніби він став завзятим вояком і т. д. І т. д. Але якби його всі послухали, то не виграли б битви. Видно, тепер кепська пора для пацифізму. Після поразки навіть верхи суспільства на якийсь час стають пацифістами, а після перемоги навіть низи вихваляють війну, принаймні доти, доки помітять, що для них і з перемоги, і з поразки майже однаковий зиск. Ні, на пацифізмі тепер не побудуєш держави.

З вулички почувся тупіт кінських копит. Вершники зупинилися перед хатою, і до кімнати швидко, як завжди, зайшов Алківіад.

— Доброго ранку, Антісфене, як твої філософські успіхи? Вони там скаженіють на ареопазі, Сократе! — сяючи, вигукнув він.— їх розлютила твоя відповідь. Задля жарту я запропонував замість лаврового вінка присудити тобі п'ятдесят ударів палицею. Мої слова, звичайно, розсердили їх, бо їм якраз цього й хотілося б. Але все-таки тобі доведеться піти туди. Підемо вдвох, пішки.

Сократ зітхнув. Він був у дуже добрих стосунках з молодим Алківіадом, вони часто пили разом. І бач — відвідав його як добрий приятель. Напевне ж не тільки тому, що хотів дати дулю ареопагові. А якби навіть і тому, то це бажання теж почесне й варте підтримки.

Нарешті він обережно сказав, і далі погойдуючись у гамаку:

— З поспіху люди не бувають. Сядь.

Алківіад засміявся і присунув стільця. Перше ніж сісти, він чемно вклонився Ксантіппі, що стояла на порозі до кухні, витираючи спідницею мокрі руки.

— Ви, філософи,— смішні люди,— трохи нетерпляче мовив він.— Може, ти вже шкодуєш, що допоміг нам виграти битву? Певне, Антісфен устиг тебе переконати, що для цього було замало підстав?

— Ми розмовляли про алгебру,— швидко сказав Антісфен і знов кашлянув.

Алківіад посміхнувся.

— Чогось іншого я й не сподівався. Не варто зчиняти галасу через таку дрібницю, так? Ну, а по-моєму, то була просто хоробрість. Нічого особливого, згоден, але хіба жменя лаврового листя — щось особливе? Зціп зуби, старий, і дай, хай на тебе надінуть той вінок. Це довго не триває і не болить. А потім підем випити.

Він запитливо глянув на огрядного, дужого філософа, що лежав у гамаку і тепер уже розгойдував його з усієї сили.

Сократ гарячково міркував, що йому сказати. О, надумав! Скаже, що вночі або сьогодні вранці звихнув ногу. Наприклад, як солдати зсаджували його з плечей. Навіть буде цікаво. Випадок показав, як легко, вшановуючи когось, можна завдати йому шкоди.

Не перестаючи гойдатися, він подався вперед, щоб сісти рівно, потер правою рукою голий лівий лікоть і повільно мовив:

— Справа ось яка. У мене нога...

На цьому слові йому в очі, які трохи неспокійно перебігали з одного на друге, бо тепер треба було вперше казати справжню брехню про свою пригоду на полі битви — досі він тільки відмовчувався,— впала Ксантіппа, що й далі стояла на порозі до кухні.

Сократ затнувся. Йому раптом перехотілося розповідати вигадану історію.

Він не звихнув ноги.

Гамак перестав гойдатися.

— Слухай, Алківіаде,— сказав він рішучим, бадьорим голосом,— ні про яку хоробрість у цьому випадку не може бути й мови. Я відразу ж, як почалася битва, тобто як переді мною виринули з туману перші чужі солдати, кинувся навтіки, в тому напрямку, що й треба, тобто назад. Але наскочив на терник. Там я загнав колючку в ногу і далі вже не зміг бігти. Я почав, як шалений, вимахувати мечем навколо себе і мало не влучив у кількох своїх. З розпачу я почав щось кричати про інші загони, щоб перси повірили в них, хоч то була дурна затія, бо вони, звичайно, не розуміли по-грецькому. Але їм, видно, теж було лячно. Вони, мабуть, просто не могли витримати мого крику після всього того, що їм довелось доконувати під час наступу. Вони на мить зупинилися, а тим часом настигла наша кіннота. Оце й усе.

Кілька секунд у кімнаті стояла мертва тиша. Алківіад сидів, вражено втупивши очі в Сократа. Та ось Антісфен кашлянув, прикривши рота рукою, цього разу цілком природно. А з порога до кухні, де стояла Ксантіппа, почувся гучний регіт.

Тоді Антісфен сухо сказав:

— І ти, звичайно, не міг піти в ареопаг і здолати на одній нозі сходи, щоб прийняти лавровий вінок. Розумію.

Алківіад відкинувся на спинку стільця і, примруживши очі, розглядав філософа в гамаку. Ні Сократ, ні Антісфен не дивились на нього. Потім він знов нахилився вперед і обхопив руками коліно. Його вузьке хлоп'яче

обличчя ледь пересмикнулося, але на ньому не можна було відчитати його думок чи почуттів.

— А чому ти не сказав, що якось інакше поранив ногу? — спитав він.

— Бо я загнав у неї колючку,— буркнув Сократ.

— Оце тому? — мовив Алківіад.— Розумію.

Він швидко підвівся й підступив до гамака.

— Шкода, що я не захопив із собою свого вінка. Я віддав його потримати служникові. А то б тепер надів його на тебе. Повір мені, я вважаю, що ти його заслужив своєю хоробрістю. Я не знаю, хто б ще спромігся за таких обставин розповісти те, що розповів ти.

І він швидко вийшов з кімнати.

Помивши Сократові ногу й витягши колючку, Ксантіппа сердито сказала:

— Могло бути зараження крові.

— Або й ще гірше,— відповів філософ.

[1] Гімнасій — у Стародавній Греції державний навчально-виховний заклад для юнаків.